

12. Fessalonykyiskyi, S 1856, *Книга о храме и толкованье на Литурхию, 12* (Book about the temple and interpretation of the Liturgy, 12), [Dmytryevskiy Y.] Ystorycheskoe, dohmatycheskoe y tainstvennoe uzyasnenye na Lyturhyiu. 4-e yzd. Moskva, c. 389.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.51(10-12)-12

УДК 32:272:340.13

РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОР У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ

RELIGIOUS FACTORS AND NATIONAL SECURITY IN UKRAINE: LEGAL SAFEGUARDS AND MECHANISMS

М. М. Янауер
Я. Б. Корицький

Актуальність теми дослідження. В умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, релігійний фактор набув особливої важливості та став одним із значних ризикогенних елементів, що впливає на внутрішньополітичну ситуацію в країні. Наявність релігійних організацій, які можуть бути підозрювані у зв'язках з державою-агресором, викликає додаткові занепокоєння щодо національної безпеки.

Постановка проблеми. Нагальна потреба запобігання можливому використанню релігії як інструменту для підриву національної безпеки, зокрема шляхом впливу на соціально-політичну ситуацію в умовах воєнного конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельну основу дослідження становить Закон України "Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій".

Постановка завдання. Спираючись на законодавчу базу в контексті правових механізмів захисту національної безпеки, розглянуто релігійний фактор впливу та запобігання ідеології "руського міра", певних маніпуляцій, пропаганди тощо.

Виклад основного матеріалу. У статті аналізується значення релігійного фактора в контексті національної безпеки України під час військової агресії з боку Російської Федерації. Основна увага приділяється новоприйнятому Закону

Urgency of the research. Under the conditions of the full-scale invasion by the Russian Federation into Ukrainian territory, the religious factor has gained particular significance and has become one of the key risk-generating elements affecting the country's domestic political situation. The presence of religious organizations suspected of having ties with the aggressor state raises additional concerns regarding national security.

Target setting. There is an urgent need to prevent the possible use of religion as an instrument to undermine national security, in particular through its influence on the socio-political situation in the context of military conflict.

Analysis of recent research and publications. The source base of this study is formed by the Law of Ukraine "On the Protection of the Constitutional Order in the Sphere of Religious Organizations' Activities."

The research objective. Drawing on the legislative framework in the context of legal mechanisms for protecting national security, this study examines the religious factor of influence, as well as the prevention of the "Russian World" ideology, certain manipulations, and propaganda.

The statement of basic material. The article analyzes the significance of the religious factor in the context of Ukraine's national security during the military aggression by the Russian Federation. Main attention is given to the newly adopted Law

України “Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій”, який запроваджує комплекс заходів для обмеження впливу іноземних релігійних структур, таких як Російська православна церква, що можуть бути використані для дестабілізації внутрішньої ситуації в країні. Застосовані методи критичного аналізу законодавчих актів, системний підхід для вивчення взаємозв'язків між релігійними організаціями та національною безпекою, а також контент-аналіз, спрямований на оцінку пропагандистського впливу ідеології “русского міра”.

Зазначається, що закон є важливим інструментом для захисту національних інтересів України, оскільки він дозволяє заборонити діяльність релігійних організацій, що мають зв'язки з державою-агресором та забезпечує інформаційну безпеку шляхом заборони пропаганди неокolonіальної ідеології. Впровадження цього закону сприятиме зміцненню духовної незалежності України, збереженню стабільності та єдності суспільства, а також протидії зовнішньому впливу через релігійні структури, що є особливо важливим в умовах триваючої агресії.

Висновки. Закон України “Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій” є важливим кроком у зміцненні національної безпеки в умовах військової агресії Російської Федерації. Він передбачає комплекс заходів, спрямованих на обмеження впливу іноземних релігійних структур, зокрема Російської православної церкви, які можуть бути інструментом дестабілізації внутрішньої ситуації в Україні. Це включає заборону діяльності афільюваних релігійних організацій, механізми перевірки їхніх зв'язків з державою-агресором, а також можливість застосування судових санкцій.

Ключові слова: політична модель релігійних відносин; національна безпека України; законодавче регулювання релігійних організацій; державно-конфесійні відносини; законодавчі зміни; ідеологія “русского міра”.

of Ukraine “On the Protection of the Constitutional Order in the Sphere of Religious Organizations,” which introduces a set of measures to limit the influence of foreign religious structures, such as the Russian Orthodox Church, that could be used to destabilize the internal situation in the country. The methods applied include critical analysis of legislative acts, a systematic approach to studying the interconnections between religious organizations and national security, and content analysis aimed at assessing the propagandistic impact of the “Russian world” ideology. The law serves as an important tool for protecting Ukraine's national interests by allowing the prohibition of religious organizations with ties to the aggressor state and ensuring information security through the prohibition of neocolonial ideology. The implementation of this law will contribute to strengthening Ukraine's spiritual independence, preserving societal stability and unity, and counteracting external influence through religious structures, which is particularly crucial in the context of ongoing aggression.

Conclusions. The Law of Ukraine “On the Protection of the Constitutional Order in the Sphere of Religious Organizations’ Activities” is an important step toward strengthening national security amid the Russian Federation’s military aggression. It sets out a range of measures aimed at limiting the influence of foreign religious structures, such as the Russian Orthodox Church, which could be employed as instruments to destabilize the internal situation in Ukraine. These measures include banning the activities of affiliated religious organizations, establishing mechanisms to verify their connections with the aggressor state, and providing for the possibility of applying judicial sanctions.

Keywords: political model of religious relations; national security of Ukraine; legislative regulation of religious organizations; state-confessional relations; legislative changes; “russian world” ideology.

Актуальність дослідження. В умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, релігійний фактор набув особливої

важливості та став одним із значних ризикогенних елементів, що впливає на внутрішньополітичну ситуацію в країні. Наявність релігійних організацій, які можуть бути підозрювані у зв'язках з державою-агресором, викликає додаткові занепокоєння щодо національної безпеки. У зв'язку з цим, рішення Ради національної безпеки і оборони (РНБО) від 1 грудня 2022 року стало знаковим кроком у забезпеченні духовної незалежності України та захисті її національних інтересів [8].

Це рішення, що має стратегічне значення, націлене на запобігання можливому використанню релігії як інструменту для підризу національної безпеки, зокрема шляхом впливу на соціально-політичну ситуацію в умовах воєнного конфлікту. Ухвалені заходи передбачали нагальне застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій), щодо окремих осіб, що могли діяти в інтересах держави-агресора.

Однак дійсно ключовими аспектами цього рішення стали завдання з оновлення та вдосконалення законодавства для зменшення впливу російської федерації у релігійній сфері, а також щодо визнання необхідності підвищення ефективності взаємодії між центральними та місцевими органами влади, відповідальними за реалізацію державної політики у питаннях релігії. Ці заходи мають бути спрямовані на посилення координації дій і забезпечення ефективного контролю за діяльністю релігійних організацій, що мають потенційний ризик бути використаними в інтересах держави-агресора, тим самим забезпечуючи більш надійний захист національних інтересів України в умовах воєнного конфлікту. Крім того, рішення РНБО відображає більш широкий контекст державної політики, що спрямована на мобілізацію всіх ресурсів, включаючи релігійні та духовні, для протистояння агресії з боку Росії. Релігійний фактор у цьому контексті є об'єктом маніпуляцій з боку агресора, а тому потребує особливого захисту з боку держави для забезпечення стабільності та національної єдності в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. На виконання завдання РНБО українськими парламентарями було запропоновано проект № 8371 “Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності в Україні релігійних організацій” від 19 січня 2023 року, який має стати комплексним вирішенням проблеми. 19 жовтня 2023 року проект було прийнято за основу із можливістю доопрацювання положень, а вже 20 серпня 2024 року закон “Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій” [5] був прийнятий після голосування у Верховній Раді, що стало важливою віхою в українській законодавчій практиці, спрямованою на забезпечення національної безпеки в умовах триваючої агресії з боку Російської Федерації.

В першу чергу, закон став адекватною відповіддю на систематичне використання релігійних структур, особливо підпорядкованих Російській православної церкві (РПЦ), для здійснення пропаганди, яка виправдовує військові дії Росії проти України. Наприклад, у березні 2024 року Московський Патріархат офіційно заявив про визнання війни в Україні як “священної”, надаючи тим самим ідеологічну підтримку військовим діям Росії проти української держави, а Всесвітня рада російського народу під головуванням московського патріарха Кирила (Гундяєва) ухвалила постанову, в якій підкреслюється, що вся територія сучасної України має перейти під виключний вплив Російської Федерації [7]. Таким чином першим основним аспектом закону можна визначити запровадження повної заборони діяльності РПЦ на території України, що має скоріше символічне ніж практичне значення. Попри те, що

прямих юридичних механізмів існування РПЦ в Україні не було навіть до прийняття цього закону, його ухвалення стало важливим кроком в окресленні чіткої позиції держави щодо іноземної релігійної організації. Так, пункт 1 статті 3 наголошує, що “Російська православна церква є ідеологічним продовженням режиму держави-агресора, співучасницею воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що вчиняються від імені Російської Федерації та ідеології “русского міра” [5].

Крім того, закон передбачає можливість заборони інших іноземних релігійних організацій у разі їхньої підтримки військової агресії проти України. Хоча РПЦ є основним об'єктом цієї заборони з моменту прийняття закону через її тісний зв'язок із політичною системою Росії та активну підтримку ідеології “русского міра”, в майбутньому до переліку доречно було б включити й інші релігійні організації, які функціонують у Російській Федерації та підтримують військові дії. Наприклад, голова Центрального духовного управління мусульман Росії, верховний муфтії Талгат Таджуддін, заявляв, що “Центральне духовне управління мусульман Росії ще в день початку спецоперації, 24 лютого, підтримало її проведення”, обґрунтовуючи це необхідністю “відвернути загрозу фашизму і нацизму для народів нашої великої вітчизни” [3]. Інший ісламський лідер Росії, голова Духовного управління мусульман Російської Федерації Равіль Гайнутдін, також неодноразово висловлював підтримку війни, поширюючи при цьому антиукраїнські пропагандистські наративи [6].

Важливо підходити до таких заборон обачно, наголошуючи на тому, що вони стосуються конкретних релігійних організацій, розташованих у Росії та які активно підтримують війну, а не релігійних течій загалом, таких як православ'я чи іслам. Такий підхід є логічним і виправданим з огляду на положення закону, який спрямований на захист національної безпеки та суверенітету України від зовнішніх загроз. Крім того, включення до списку заборонених інших релігійних організацій, які беруть участь у поширенні ідеологічного обґрунтування агресії, допоможе зафіксувати їхню роль у підтримці військових дій. Зрештою, це може сприяти консолідації світових релігійних спільнот, як християнських, так і мусульманських, у засудженні цієї війни та протидії її ідеологічному підґрунтю. Враховуючи міжнародний характер використання релігійних організацій для виправдання військових дій, такі заходи можуть мати позитивний вплив на глобальну співпрацю між релігійними групами в протидії агресії та насильству.

Наступним важливим аспектом закону можна визначити заборону пропаганди “русского міра”, яку законодавці визначили як форму особливої неоколоніальної ідеології. Відповідно Закон України “Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну” був доповнений пунктом, що власне і визначив це поняття. Так, “ідеологія “русского міра” – російська неоколоніальна доктрина, в основу якої покладені шовіністичні, нацистські, расистські, ксенофобські, релігійні ідеї, образи і цілі, знищення України, геноцид Українського народу, невизнання суверенітету України та інших держав, яка має на меті насильницьке розширення російського наднаціонального імперського простору як способу реалізації особливого цивілізаційного права росіян на масові вбивства, державний тероризм, воєнне вторгнення до інших держав, окупацію територій, поширення канонічної території Російської православної церкви за межі території Російської Федерації” [5].

Тут, в першу чергу, важливим моментом є сам факт введення поняття “русский мір” в правове поле, оскільки до цього будь-які елементи протидії російській агресії в інформаційному полі зосереджувалися на забороні пропаганди військової агресії, використання воєнної символіки та інших атрибутів, які вже стали наслідками здійснених дій. Водночас, введення поняття “русский мір” дозволяє зосередити протидію на одній з основних ідеологічних причин цієї агресії – доктрині, яка стала ключовим обґрунтуванням та стимулом для військових дій Росії.

Хоча “русский мір” є однією з найбільш значущих ідеологічних складових агресії, варто зазначити, що це частина загального “російського фашизму” або “рашизму” [2], а тому інформаційна боротьба не має зосереджуватися виключно на протидії “русскому міру”. Однак саме ця доктрина відіграє важливу роль у виправданні насильства та територіальної експансії, що створює підґрунтя для подальших агресивних дій, тоді як активне використання релігійних переконань, зокрема православного віросповідання, робить її особливо небезпечною. Завдяки мімікрії під релігійні цінності, “русский мір” створює видимість захисту духовної спадщини та традицій, що дозволяє маніпулювати релігійними віруваннями і використовувати їх для досягнення політичних та геополітичних цілей. Це значно ускладнює протидію агресивній та антигуманній ідеології, оскільки будь-які спроби її нейтралізації можуть бути подані пропагандою як порушення свободи віросповідання, що у свою чергу може нанести шкоду заходам, спрямованим на захист національної безпеки та суверенітету України. Наприклад, український богослов Кирило Говорун зазначав, що “всі європейські країни зі значною присутністю Московського патріархату стоять перед цією дилемою: як нейтралізувати його вплив, не порушуючи прав людини. Проте в ухваленому законі є механізми, які допомагають стримувати згубний російський вплив, не завдаючи шкоди свободі віросповідання в країні” [9].

Також введення поняття “русский мір” у правове поле України є важливим кроком, який закладає правову основу для ефективної протидії одній із найбільших загроз національній безпеці. Наступним стратегічним завданням має стати інтеграція цього поняття в загальноєвропейське правове поле з метою запровадження аналогічного законодавства в інших країнах Європи. Це має стати одним із пріоритетів України у зовнішньополітичній діяльності в контексті інформаційної протидії Росії, оскільки без відповідних заходів ідеологія “русского міра” може поширюватися в європейських країнах, користуючись свободою слова, що здатне завдати значної шкоди Україні та спричинити серйозні негативні наслідки.

Імплементация засудження та заборони цієї ідеології на європейському рівні є цілком досяжним завданням. Цей процес може бути реалізований за аналогією із засудженням пропаганди нацизму, що вже має відповідні правові прецеденти в європейському законодавстві, або слугувати першим кроком до законодавчого засудження “російського фашизму” в цілому. Наприклад, резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи № 2540 (2024) від 17 квітня 2024 року прямо говорить про “неоімперську ідеологію “русского міра”, яку Кремль перетворив на інструмент розпалювання війни” та закликає “всі держави ставитися до Патріарха Кирила та Російської православної ієрархії як до ідеологічного продовження режиму Володимира Путіна, причетного до воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що здійснюються в ім'я Російської Федерації та ідеології “русского міра” [1].

Окремо передбачається, що поширення ідеології “русского міра” може бути

підставою для припинення релігійної організації. Однак тут слід зауважити, що, хоча закон містить розлоге та широке визначення ідеології “русского міра”, він не пропонує чіткого визначення поняття “поширення ідеології русского міра”. Це може призвести до певної правової невизначеності та спірних тлумачень. Наприклад, якщо шанування як святого царя Миколи II, ймовірно, буде беззаперечно віднесене до проявів ідеології “русского міра”, то шанування князя Олександра Невського може викликати дискусії. У цьому контексті важливо наголосити, що такі обговорення мають бути виключно світськими та носити юридичний характер, а не перетворюватися на політико-теологічні дебати. Цей аспект, хоча і не є суттєвою підставою для критики закону, але потребує окремої уваги. Для досягнення більшої чіткості було б доцільним врегулювати це питання в інших нормативно-правових актах або інструкціях, які могли б бути розроблені за участю фахівців з релігієзнавства. Такий підхід дозволив би уникнути можливих неоднозначних тлумачень і сприяв би ефективнішій реалізації законодавства на практиці, забезпечуючи при цьому захист національної безпеки України від впливу деструктивних ідеологій.

Варто відмітити, що закон таки містить конкретне визначення одного з аспектів “поширення ідеології “русского міра” — це поширення канонічної території Російської православної церкви (РПЦ) за межі території Російської Федерації. Концепція канонічної території, хоча й важлива, залишається досить невизначеною навіть серед богословів, оскільки є відносно новим явищем без чітко встановлених критеріїв. Наприклад, можливі тлумачення цього терміна в контексті етнічної або культурної канонічної території. Проте, в умовах військової агресії цей аспект набуває особливої важливості, оскільки він яскраво відображає загальні імперські амбіції Росії щодо України. Подібно до того, як керівництво Росії розглядає Україну як частину російської зони впливу, хоча і не обов'язково як територіальне продовження Російської Федерації, Московський патріархат так само сприймає українське православ'я. Для Московського патріархату Українська православна церква, навіть за умов формальної адміністративної самостійності, залишається невід'ємною частиною Російської православної церкви. Це сприйняття базується на переконанні, що українські православні громади належать до канонічної території РПЦ і повинні залишатися під її духовною юрисдикцією. Таке ставлення формує основу ідеологічних претензій, які виправдовують втручання Росії у внутрішні справи України, включно з релігійною сферою, та слугують інструментом для збереження російського впливу на Україну через церковні структури. Навіть за умов адміністративної самостійності, для Московського патріарха українські православні громади залишаються під юрисдикцією РПЦ. Ці претензії формують ідеологічну основу агресії та слугують її виправданням. У зв'язку з цим, заборона поширення канонічної території РПЦ, закріплена у законі, є цілком логічною та обґрунтованою.

Більш конкретно до “поширення канонічної території” закон звертається через поняття афілійованості релігійних громад. Афіліація в цьому контексті означає фактичне підтвердження належності до канонічної території, що безпосередньо суперечить безпековим інтересам України. Це положення є одним з ключових аспектів закону, який передбачає заборону діяльності українських релігійних громад, що афілійовані з забороненими релігійними громадами з Росії, в першу чергу – РПЦ. Основною релігійною структурою що підпадатиме під дію цього закону можна вважати Українську православну церкву в єдності з Московським Патріархатом. Критерії афілійованості релігійної організації з іноземною релігійною організацією, діяльність якої заборонена в Україні згідно із

новоприйнятим законом, можна визначити за наявності однієї або кількох з наступних ознак:

1. Релігійна організація є складовою частиною іноземної релігійної організації, діяльність якої заборонена в Україні, або афілійована з іншою релігійною організацією, що має аналогічну афіліацію.
2. В офіційних документах, статуті або рішеннях органів управління релігійної організації, що діє в Україні, наявні ознаки входження до структури забороненої іноземної релігійної організації або афілійованості з нею.
3. В офіційних документах або статуті забороненої іноземної релігійної організації наявні положення, що свідчать про підпорядкування релігійної організації, що діє в Україні, або визначення прав іноземної організації приймати рішення з канонічних і організаційних питань, обов'язкових для української організації.
4. Офіційні документи або статут забороненої іноземної релігійної організації передбачають обов'язкове входження керівників або повноважних представників української релігійної організації до органів управління цієї іноземної організації.
5. Іноземна релігійна організація, діяльність якої заборонена в Україні, має можливість впливати на управлінські рішення та діяльність української релігійної організації через канонічну або організаційну підлеглисть.
6. Іноземна релігійна організація здійснює призначення, обрання, погодження або затвердження керівника української релігійної організації.
7. Іноземна релігійна організація приймає, погоджує або затверджує статут української релігійної організації.

Слід зазначити, що пункт про обов'язкове входження до органів управління забороненої іноземної релігійної організації не застосовується в разі, якщо керівники української релігійної організації публічно висловили свою незгоду з таким призначенням та вжили заходів для розірвання зв'язків із цією іноземною організацією. Це положення є виправленням ситуації, що існувала згідно з попередніми критеріями афіліації, закріпленими в Законі України "Про свободу совісті та релігійні організації", які фактично вимагали не лише публічної заяви, а й внесення змін до статутів іноземних організацій. Останнє було практично неможливим, оскільки не залежало від української сторони і вимагало б змін, яких Москва, ймовірно, ніколи б не здійснила.

Законом передбачено надання Українській державній службі з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) повноважень перевіряти релігійні організації на предмет їх можливих зв'язків із Російською Федерацією. У разі виявлення таких зв'язків, ДЕСС має видати припис про усунення порушень. Якщо після отримання припису зв'язки не будуть розірвані, ДЕСС уповноважена звертатися до суду з вимогою про припинення діяльності відповідної релігійної організації. Закон також передбачає, що процедура винесення приписів і їх реалізації має бути розроблена та затверджена впродовж трьох місяців з моменту набуття законом чинності. Важливим аспектом закону є внесення змін до Закону України "Про прокуратуру", які виключають релігійні організації з переліку суб'єктів, представництво інтересів яких у суді прокурорами було заборонено [5]. Це нововведення дозволяє залучати систему прокуратури для подання позовів і отримання судових рішень щодо ліквідації ключових організацій у структурі Української Православної Церкви у разі потреби. Раніше цей аспект закону піддавався критиці, оскільки у Державній службі з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) могло не вистачати юридичних ресурсів для ефективного ведення судових

процесів. Залучення прокуратури суттєво спрощує та прискорює судовий процес, якщо він стане необхідним.

Закон України “Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій” є необхідним і важливим заходом у контексті нинішньої ситуації, зумовленої військовою агресією Російської Федерації. Проте його реалізація потребує особливої обережності. Наприклад, Комісія США з питань міжнародної релігійної свободи (USCIRF), незалежний орган, відповідальний за моніторинг порушень свободи віросповідання за кордоном і надання рекомендацій адміністрації та Конгресу США, висловила занепокоєння щодо певних положень закону. [9] Водночас, USCIRF підкреслила, що саме Росія залишається найбільшою загрозою свободі віросповідання в Україні, і рекомендувала Держдепартаменту США визначити її як країну, що викликає особливе занепокоєння. В свою чергу, Дмитро Вовк відмітив, що рівень захисту релігійної свободи в Україні, навіть з урахуванням нового законодавства, залишається вищим, ніж у більшості пострадянських країн, особливо порівняно з Росією, яка є одним із найгірших порушників релігійної свободи у світі [4]. Однак, очевидно, що судові механізми повинні застосовуватися лише в ситуаціях, де йдеться про особливо радикальні елементи. Найбільш оптимальним рішенням було б, якби релігійні громади, на які поширюється дія закону, самостійно усунули всі ознаки афілійованості, які можуть бути до них застосовані, і продовжили свою діяльність без загрози для національної безпеки України.

Висновки. Підсумовуючи, Закон України “Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій” є важливим кроком у зміцненні національної безпеки в умовах військової агресії Російської Федерації. Він передбачає комплекс заходів, спрямованих на обмеження впливу іноземних релігійних структур, зокрема Російської православної церкви, які можуть бути інструментом дестабілізації внутрішньої ситуації в Україні. Це включає заборону діяльності афілійованих релігійних організацій, механізми перевірки їхніх зв'язків з державою-агресором, а також можливість застосування судових санкцій.

Крім того, закон вводить заборону на пропаганду ідеології “русского міра”, яку законодавці визначили як небезпечну неоколоніальну доктрину, що виправдовує насильство і територіальну експансію. Це положення сприяє зміцненню інформаційної безпеки та захисту духовної незалежності України, а також може мати позитивний вплив на міжнародну співпрацю в протидії агресивним ідеологіям. Загалом, прийняття цього закону відображає стратегічну спрямованість України на забезпечення національних інтересів і безпеки в умовах сучасних загроз. Закон є важливим інструментом, що може допомогти державі протидіяти зовнішньому впливу через релігійні структури та забезпечити стабільність і єдність суспільства.

Список використаних джерел:

1. *Alexei Navalny's death and the need to counter Vladimir Putin's totalitarian regime and its war on democracy* 2024, Parliamentary Assembly, Resolution 2540, Strasbourg. Available from : https://www.pace.coe.int/en/files/33511/html?__cf_chl_tk=dJ6qLmvSE48K5bq_1Rb1Pc9w243rk tqkkTBGEDf_VyY-1724893200-0.0.1.1-6271. [10 December 2024].
2. Timothy Snyder 2022, *We Should Say It. Russia Is Fascist*, New York. Available from : <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html>. [10 November 2024].
3. *Верховный муфтий России прокомментировал заявление лидеров мусульманских организаций по спецоперации на Украине* 2022, Уфа. Доступно : <https://www.cdum.ru/news/43/11252/>. [10 Листопад 2024].

4. Вовк, Д 2024, *Конституційні і юридичні аспекти закону “про заборону УПЦ”*, Харків. Доступно : <<https://www.facebook.com/dmtr.vovk/posts/pfbido39Uo5vHGfEV1CMfScAjW414QcXRK2tGotPk rP1V54v2vHXTdTeXUUteftRr2YzVwl>>. [10 Листопад 2024].
5. *Закон України “Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій”* 2024, Київ. Доступно : <<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41219>>. [10 Листопад 2024].
6. Муфтий Равиль Гайнутдин 2022, *О войне в Украине*, Москва. Доступно : <<https://www.youtube.com/watch?v=03z4h8mF-OU&si=bjrFnPLN4WMWCDEi>>. [10 Листопад 2024].
7. *Наказ XXV Всемирного русского народного собора “Настоящее и будущее Русского мира”* 2024, Москва. Доступно : <https://www.risu.ua/nakaz-xxv-vsemirnogo-russkogo-narodnogo-sobora-nastoyashchee-i-budushchee-russkogo-mira_n147172>. [10 Листопад 2024].
8. *Указ Президента України №820/2022 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 1 грудня 2022 року “Про окремі аспекти діяльності релігійних організацій в Україні і застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)”* 2022, Київ. Доступно : <<https://www.president.gov.ua/documents/8202022-45097>>. [10 Листопад 2024].
9. *Чому зараз і чому так мало пояснень? У США лунають сумніви щодо закону про релігійні організації* 2024, Київ. Доступно : <<https://www.holosameryky.com/a/parlament-zakon-rosijska-tserkva/7752243.html>>. [10 Листопад 2024].

References:

1. *Alexei Navalny's death and the need to counter Vladimir Putin's totalitarian regime and its war on democracy* 2024, Parliamentary Assembly, Resolution 2540, Strasbourg. Available from : <https://www.pace.coe.int/en/files/33511/html?__cf_chl_tk=dJ6qLmvSE48K5bq_1Rb1Pc9w243rk tqkktBGEDf_VyY-1724893200-0.0.1.1-6271>. [10 December 2024].
2. Timothy Snyder 2022, *We Should Say It. Russia Is Fascist*, New York. Available from : <<https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html>>. [10 November 2024].
3. *Verkhovnyi muftyi Rossyy prokommentyrovai zaiavlenye lyderov musulmanskykh orhanyzatsyi po spetsoperatsyy na Ukrayne (Supreme Mufti of Russia commented on the statement of the leaders of Muslim organizations on the special operation in Ukraine)* 2022, Ufa. Dostupno : <<https://www.cdum.ru/news/43/11252/>>. [10 Lystopad 2024].
4. Vovk, D 2024, *Konstytutsiini i yurydychni aspekty zakonu “pro zaboronu UPTs” (Constitutional and legal aspects of the law “on the prohibition of the UOC”)*, Kharkiv. Dostupno : <<https://www.facebook.com/dmtr.vovk/posts/pfbido39Uo5vHGfEV1CMfScAjW414QcXRK2tGotPk rP1V54v2vHXTdTeXUUteftRr2YzVwl>>. [10 Lystopad 2024].
5. *Zakon Ukrainy “Pro zakhyst konstytutsiinoho ladu u sferi diialnosti relihiinykh orhanizatsii” (The Law of Ukraine “On the protection of the constitutional order in the field of activities of religious organizations”)* 2024, Kyiv. Dostupno : <<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41219>>. [10 Lystopad 2024].
6. Muftyi Ravyl Hainutdyn 2022, *O voine v Ukrayne (About the war in Ukraine)*, Moskva. Dostupno : <<https://www.youtu.be/03z4h8mF-OU?si=bjrFnPLN4WMWCDEi>>. [10 Lystopad 2024].
7. *Nakaz XXV Vsemyrnoho russkoho narodnoho sobora “Nastoiashchee y budushchee Russkoho myra” (Order of the XXV World Russian People's Council “The Present and Future of the Russian World”)* 2024, Moskva. Dostupno : <https://www.risu.ua/nakaz-xxv-vsemirnogo-russkogo-narodnogo-sobora-nastoyashchee-i-budushchee-russkogo-mira_n147172>. [10 Lystopad 2024].
8. *Ukaz Prezydenta Ukrainy №820/2022 “Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 1 hrudnia 2022 roku “Pro okremi aspekty diialnosti relihiinykh orhanizatsii v Ukraini i zastosuvannia personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)” (Decree of the President of Ukraine №820/2022 “On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated December 1, 2022 “On certain aspects of the activities of religious organizations in Ukraine*

and the application of personal special economic and other restrictive measures (sanctions)”) 2022, Kyiv. Dostupno : <<https://www.president.gov.ua/documents/8202022-45097>>. [10 Lystopad 2024].

9. *Chomu zaraz i chomu tak malo poiasnen? U SShA lunaiut sumnivy shchodo zakonu pro relihiini orhanizatsii (Why now and why so little explanation? In the USA, doubts are raised about the law on religious organizations) 2024, Kyiv. Dostupno : <<https://www.holosameryky.com/a/parlament-zakon-rosijska-tserkva/7752243.html>>. [10 Hruden 2024].*